

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкриваються питання розвитку рефлексії учнів початкових класів. Особливу увагу автори звертають на шляхи розвитку рефлексії молодших школярів і визначають розвивально-корекційну програму.

The problem of the development of junior pupils' reflection of primary school is revealed in the article. The authors pay special attention to the ways of the development of junior pupils' reflection and determine the developing and correcting program.

Психологічна криза, що супроводжує вступ дитини до школи, є однією із криз розвитку, від якої зміни статусних обставин імперативно впливають на всю особистість школяра. Нова діяльність і нові умови спілкування стимулюють виникнення рефлексії і формують внутрішню оцінну шкалу у дитини. Рефлексія (від лат. reflexio – звернення назад) – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів [2]. Своєчасний розвиток рефлексії ставить учня в умови відповідальності за досягнення мети, вибір адекватних дій; в умови, в яких необхідно співвідносити свої можливості з наміченою метою і подальшою програмою дій.

Традиційна педагогіка не вимагає осмислення того, що відбувається, ні від учителя, ні від учнів, в неї немає місця рефлексивним видам діяльності. Замість цього використовується закріплення або узагальнення отриманих знань.

Дослідники (І.Д. Бех, І.С. Кон, О.М. Кононко, В.А. Семиченко, Л.П. Шумакова та ін.), що займаються вивченням особливостей розвитку і функціонування рефлексії, підкреслюють, що загальна лінія розвитку знань дитини про себе в молодшому шкільному віці виявляється в збагаченні їхнього змісту, рості диференційованості, точності, узагальненості, відокремленості від зовнішніх оцінок. До кінця молодшого шкільного віку складається більш-менш стійка ієрархія уявлень про свої властивості, уміння, здібності. Діти можуть відносно доказово і різнобічно охарактеризувати себе як суб'єкта діяльності. Одним словом, з'являється виражена здатність до рефлексії.

Мета нашої статті – виявити особливості рефлексії учнів початкових класів та показати технологію її розвитку.

Сутність рефлексії виражається в здатності людини відчувати, переживати, аналізувати й усвідомлювати власні особистісні характеристики як детермінанти конкретної поведінки [4]. Цілі рефлексії – пригадати, виявити і усвідомити основні компоненти діяльності – її смисл, типи, способи, проблеми, шляхи їх розв'язання, отримані результати і т.п. Це усвідомлення – активне і цілеспрямоване, яке включає в себе наступні процеси: усвідомлення індивідуальних особливостей інших людей, на основі цих знань виділення, усвідомлення власного “Я”; реконструкцію та усвідомлення уявлень оточуючих; осмислення та переосмислення мотивів та цілей особистісно значущої діяльності, на основі чого відбувається саморегуляція, корекція поведінки. Рефлексивна діяльність дозволяє учню осмислити свою індивідуальність, унікальність і призначення.

Проблема, з якою приходиться зустрічатися під час введення елементів рефлексії у традиційний навчальний процес, у тому, що учні часто не відчують потреби в усвідомленні свого розвитку, не виявляють причин своїх результатів, утруднюються сказати, що саме відбувається в їх діяльності.

Тому починати навчання рефлексії необхідно вже з молодшого шкільного віку, звертаючи особливу увагу дітей на осмислення того, що вони роблять і що з ними відбувається.

Найбільш сприятливі умови для розвитку саморефлексії виникають у період кризи семи років, коли виникає усвідомлене орієнтування у власних переживаннях. У молодшому

шкільному віці зміни особистісної рефлексії відбуваються у напрямку поглиблення дитиною свого “Я” з посиленням диференціації та інтеграції окремих сторін психічного світу [1].

Для виявлення у молодших школярів здатності до рефлексії в нашому експериментальному дослідженні був використаний такий традиційний метод для вивчення самосвідомості як самоопис, в якому були визначені соціальні, фізичні, моральні та емоційні характеристики.

В само описах учнів початкових класів присутні всі компоненти та модальності “Я-образу”, але їх відсоткове співвідношення досить різне. Так, найбільшого значення надано соціальним (56,8%) та фізичним (48,2%) характеристикам, дещо меншого інтелектуальним (40,8%) та найменшого значення надано емоційним (14,6%) характеристикам. Ці дані узгоджуються з дослідницькими фактами фахівців, згідно з якими, в період молодшого шкільного віку продовжується усвідомлення дитиною себе як суб’єкта в системі людських відносин, тобто відбувається усвідомлення свого соціального “Я”. Крізь призму соціального “Я” триває формування надзвичайно важливих образів для дитини – фізичного, емоційного тощо [3].

У нашому дослідженні нас більше цікавили інтелектуальна та емоційна категорії, тому що, здатність до рефлексії в само описах виявляється в оцінюванні своїх знань і вмінь, почуттів і станів.

Сформованість здатності до рефлексії у більшості досліджуваних (51,2 %) відповідає середньому рівню зрілості: в само описах присутня оцінка знань, вмінь, а також внутрішніх станів і почуттів, що мають позитивні і негативні характеристики. Досліджувані цієї групи при самопрезентації розуміють необхідність обґрунтування оцінок своїх вчинків, станів, яких-небудь особистісних властивостей, однак не завжди їх аргументують. Дитина усвідомлює особливості своєї особистості, виділяє головні і неголовні характеристики. У такого роду самопрезентаціях загальним є те, що набір якостей індивіда і наявність видів діяльності, у яких та чи інша якість виявляється, досить обмежені.

Дітей, що вміють не тільки оцінювати свої позитивні і негативні прояви, але і пов’язувати їх з мотивами і цілями власної діяльності, розуміючих неодномірність, суперечливість своїх вчинків і переживань, в других класах виявилось 13,0 %. Цей факт свідчить про більш розвинуті здібності в оволодінні своїм внутрішнім світом, тобто про високий рівень рефлексії. Для їх відповідей характерні обмірковування, підбір варіантів оцінок вчинків і переживань, відсутність категоричності.

Молодших школярів з низьким рівнем рефлексії виявилось близько третини (35,8 %). Самоописи досліджуваних цієї групи відрізняються однозначністю оцінки власних якостей, відсутністю розуміння значущості тих чи інших особистісних якостей у діяльності; одномірністю їхньої представленості. У судженнях наявні визначення власних дій, вчинків, а не почуттів, переживань

Отримані результати вказували на необхідність проведення корекційної роботи та розробки технології розвитку рефлексії в учнів початкових класів.

Суть технології полягає у створенні середовища, яке надавало можливість тривалої взаємодії суб’єктів спілкування, отримання від них зворотного зв’язку і підтримки, викликало активність школярів, їх напружену роботу, спрямовану на усвідомлення того, що з ними відбувається (змістів діяльності, партнерів по взаємодії та себе самих). Занурення у подібне “рефлексивне середовище” забезпечувалось завдяки використанню групової форми психолого-педагогічної роботи.

Перевага групової форми роботи над індивідуальною в тому, що вона, по-перше, дає можливість працювати з певною кількістю дітей одночасно, по-друге, викликає додатковий психотерапевтичний ефект завдяки позитивному взаємовпливу дітей один на одного.

Довірливі стосунки у групі, почуття безпеки і підтримки, об’єктивний зворотній зв’язок дають можливість для генерування коригуючого емоційного досвіду і засвоєння більш адекватних форм поведінки. У процесі групового спілкування діти беруть участь у встановленні загальних норм і цінностей, втіленні їх у життя, у розв’язанні проблематики

членів групи, формуванні соціально-прийнятної системи стосунків у кожного з них. Завдяки зворотньому зв'язку від інших учасників групи і самоспостереженню дитина має можливість вийти за межі суб'єктивної точки відліку, подивитись на себе очима іншого, тобто відбувається децентрація на рівні самосуб'єктивних відносин. Механізм децентрації, з одного боку, сприяє більш ефективному протіканню процесу пізнання себе, своїх стосунків з однолітками, з другого – сприяє розвитку здатності узгоджувати своє “Я” із зовнішніми очікуваннями.

Теоретичний аналіз і систематизація літературних джерел (О.С. Анисимов, С.С. Канюк, Р.В. Овчаренко, Р. Смід, К. Фопель та ін.), врахування результатів психодіагностичного дослідження, дали можливість для розробки і обґрунтування технології, спрямованої на розвиток рефлексії в учнів початкових класів.

Технологія розвитку рефлексії молодших школярів

Тематичні блоки	Мета	Тематика занять	К-сть годин
I. Який я – який ти?	Усвідомлення молодшими школярами різних аспектів власного “Я-образу” на основі пізнання індивідуальних особливостей інших людей та співвіднесення себе з ними	1. Знайомство 2. Мій зовнішній вигляд 3. Моя родина 4. Я і школа 5. Я і мої друзі 6. Мої почуття 7. Я – особливий	2 1 1 1 1 2
II. Унікальність світу людини	Усвідомлення і прийняття молодшими школярами інтегрованого образу людини та свого власного “Я-образу”	1. Чим люди відрізняються один від одного? 2. Ніхто не є повністю досконалим 3. Я змінююсь	3 3 3
III. Мій життєвий шлях	Розуміння зв'язку поведінки, діяльності інших людей і своєї власної з особливостями характеру	1. Учусь розуміти людей 2. Таємниця мого “Я” 3. Погляд у майбутнє	3 3 3

Заняття проводились двічі на тиждень (не більше 45 хвилин) у трьох підгрупах по 11 – 12 учнів у кожній.

Для розв'язання задач розвивально-корекційної групової роботи були використані когнітивні, активні та діяльнісні способи розвитку рефлексії молодших школярів.

Когнітивні способи впливу застосовувались для формування у третьокласників здатності усвідомлювати істотні аспекти своєї поведінки: власні здібності і можливості, власні обмеження, міжособистісні викривлення і неадаптивну поведінку.

Діяльнісні способи впливу мали за мету навчання дітей конструктивним формам поведінки. Цей підхід припускав використання етюдів та ігор, спрямованих на розвиток психомоторних функцій і регулювання поведінки у колективі; вправ на відтворення бажаної поведінки; психогімнастики; рухомі ігри, способи ауторелаксації тощо.

Технологія розвивально-корекційної роботи включала такі форми:

- психогімнастичні вправи, які ставили за мету розвиток здатності виражати і розуміти почуття, думки, різні емоційні стани за допомогою невербальної поведінки, зняття емоційної напруги, тривожності;
- рольові ігри для виявлення і усвідомлення проблем і переживань, що важко вербалізуються;

- техніки ауторелаксації для розвитку у молодших школярів здатності орієнтуватися у власних психічних станах, адекватно оцінювати та контролювати їх, тобто навичок емоційної саморегуляції.

Як допоміжні засоби розвивально-корекційної роботи з розвитку рефлексії молодших школярів застосовувались психомалювання і бібліотерапія. Психомалюнок дає можливість дитині виражати власні почуття і думки за допомогою емоційно-символічної експресії, поглиблює процес самопізнання через образотворче мистецтво, сприяє подоланню страхів і тривожності. Використання елементів бібліотерапії у груповій психокорекційній роботі з учнями початкових класів грає важливу роль у розвитку рефлексії, формуванні правильного критерію самооцінки. Діти, порівнюючи власну поведінку, особистісні якості з діями і вчинками літературного героя, поведінку якого вони схвалюють чи засуджують, виявляючи оцінне ставлення до подій та героїв, краще пізнають себе, свої якості, виявляють спроможність співвідносити власні вчинки з певними особистісними якостями.

Заняття були побудовані таким чином, щоб на кожному з них було дві – три серйозні вправи або гри й кілька вправ, мета яких – забезпечити психологічне “занурювання” (на початку заняття) або розслаблення (наприкінці).

Отже, кожне заняття мало таку структуру:

I. Розминка. На цьому етапі забезпечувалось емоційне входження учнів у тренінгове заняття, активізація їхньої уваги, налаштування на подальшу роботу.

II. Основна частина. На цей етап при плануванні і проведенні занять відводилась основна частина часу і основне змістове навантаження. Саме на цьому етапі використовувались ігри та вправи, спрямовані на поглиблення у молодших школярів процесу пізнання іншої людини і самого себе, самоусвідомлення дітьми свого “Я-образу”.

III. Рефлексія поточного заняття. Обов'язково по закінченню виконання завдання з учасниками тренінгу проводилась групова рефлексія, в процесі якої відбувалось обговорення як процесу роботи, так і її результатів.

IV. Розслаблення (розрядження). Завданням цього етапу було забезпечення плавного виходу з тієї психологічної атмосфери, яка виникла під час основної частини заняття, і досягнення дітьми внутрішньої гармонії та рівноваги.

Завдяки такій роботі в учнів початкових класів вироблялось позитивне ставлення до себе в цілому, віра у власні сили, розвивались прийоми адекватного самопізнання та якості, що забезпечують самореалізацію особистості в навчальній діяльності. З огляду на зазначене у подальшому доцільно продовжити дослідження у даному напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.
2. Бабаян Ю.О. Формування у молодших школярів мотивації досягнення через розвиток рефлексивного оцінювання. – Миколаїв, 2003. – 42 с.
3. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335с.
4. Кононко О. Шкільна адаптація та психологічний вік // Початкова школа. – 2002. – №1. – С.5 – 10.

УДК 373.2.37

О.В. Беляєва

СПЕЦИФІКА РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядається сутність тексту з мовознавчої, лінгвістичної та психологічної точок зору, досліджуються процеси, що допомагають зрозуміти зміст тексту, визначається своєрідність розуміння у навчальній діяльності.